

Kızılay'ın Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı döneminde askeri sağlık hizmetlerine yönelik faaliyetleri*

Red Crescent activities for military health services during the Second World War in Turkey

Gülhan Seyhun¹

¹Dr. Öğrt. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-9595-8064>

ÖZ

Giriş: Tarihsel geçmişi 1868'e uzanan Kızılay'ın temel kuruluş amacı, savaş yaralılarına bakarak insanlığa hizmet etmek olmuştur. Kızılay, İkinci Meşrutiyet ile teşkilatlanmasını arttırmış ve yıllarca süren savaşlarda askeri sağlık hizmetleri içinde yer almıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte barış ortamı sağlanmış ancak savaşın getirdiği göç, salgın hastalık, açlık ve yoksulluklar içinde kalan halkın yaralarını sarmak hiç de kolay olmamıştır. Avrupa, 1930'lu yılların sonuna doğru adım adım savaşa sürüklenirken, Türkiye, bu savaşın dışında kalmayı hedeflemiştir.

Amaç: Türkiye II. Dünya Savaşı'na fiili olarak girmese de Türk ordusu savaşa hazırlanmış, Kızılay da bu hazırlıkların içinde yer almıştır. Bu çalışmada savaş hazırlıkları kapsamında Kızılay'ın askeri sağlık hizmetlerine yönelik faaliyetlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırma yöntemi olarak veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda 1939-1945 yılları arasında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kızılay Arşivi, İstanbul Büyükşehir Belediye Arşivi ve dönemin geçerli mevzuatı incelenmiştir. Aynı dönem Cumhuriyet, Ulus, Vatan ve Akşam gazeteleri taranmıştır.

Bulgular: Bu dönemde Kızılay ve Türk ordusunun ortak ve düzenli bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için mevzuatta yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu savaşa yönelik olarak Kızılay; gönüllü hemşirelik kurslarıyla hemşire yetiştirmiş, sayıları bir milyon üç yüz bine ulaşan asker için yardım kampanyası organize ederek askere kıyık kıyafet toplamış, savaşta açılacak hastaneler için malzeme tedarik etmiş ve depolarında hazır bulundurmış, sıtma ilaçlarını yurt dışından getirtmiş, sivil ve asker için gaz maskesi üretmiştir. Diğer yandan karşılıklı savaşan devletlere ait esir mübadele işlemlerini, her iki taraf devletin takdirini kazanacak şekilde desteklemiştir.

Sonuç: Türkiye II. Dünya Savaşı'na fiili olarak girmemiştir. Ancak Kızılay'ın savaşa hazırlık faaliyetleri, askeri sağlık hizmetlerine maddi ve manevi önemli bir katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kızılay, II. Dünya Savaşı, gaz maskesi.

ABSTRACT

Introduction: The main purpose of the Red Crescent, whose historical background goes back to 1868, is to serve humanity by helping the sick and wounded in the war. The Red Crescent expanded its organization with the Second Constitutional Monarchy and took part in military health services for years of war. An atmosphere of peace was established with the foundation of Republic, but it was not easy to bind up the wounds of the people who suffered war, immigration, epidemics, hunger and poverty. While Europe was gradually dragged into the war towards the end of 1930, Turkey aimed to stay out of the war.

Aim: Although Turkey did not actually enter the World War II, The Turkish army was prepared for the war and Red Crescent was involved in these preparations. In this study, it is aimed to reveal the activities of the Red Crescent for military health services within the scope of preparations for war.

Method: Data collection method was used as research method. In this context, between 1939-1945, the Prime Ministry Republic Archive, Kızılay Archive, Istanbul Metropolitan Municipality Archive and the current legislation of the period were examined. In the same period Cumhuriyet, Ulus, Vatan and Abiye newspapers were scanned.

Results: In this period, new regulations were made in the legislation for Red Crescent and the Turkish army to operate jointly and regularly. For this war, Red Crescent trained nurses through volunteer nursing courses, organized a relief campaign for the soldier, whose number reached one million three hundred thousand, and collected winter clothes for the soldier, supplied materials for the hospitals which were to be opened during the war, and kept the materials available in the storage, brought malaria drugs from abroad, produced gas masks for civilian and military. On the other hand, Red Crescent supported the exchange of captives of the warring states in a way that the both sides appreciated.

Conclusion: Turkey was actually enter the World War II. Red Crescent made an important contribution to the military health services in this period. However, the Red Crescent's war preparatory activities made a substantial and spiritual contribution to military healthcare.

Keywords: Red Crescent, Second World War, gas masks.

*Lokman Hekim Dergisi, 2020; 10 (2): 209-221

DOI: 10.31020/mutfd.651689

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 17 Mart 2020; Kabul Tarihi - Accepted: 12 Nisan 2020

İletişim - Correspondence Author: Gülhan Seyhun <gulseyhun88@gmail.com>

GİRİŞ

Kızılay'ın kuruluşu uluslararası bir girişim sonucu olmuştur. 1864'te İsviçre'de yardımseverlerin öncülüğünde uluslararası bir konferans toplanmış ve savaşlarda yaralıları tedavi etmek amacıyla Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, bu sözleşmeyi 1865'te imzalamış ve bu doğrultuda 11 Haziran 1868'de *Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti* (Mecrûhîn ve Marzâ-yi Askeriyyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyeti) kurulmuş ancak bu cemiyet 1877'ye kadar herhangi bir varlık gösterememiştir. Cemiyet, 14 Nisan 1877'de hilal sembolünü kabul ederek Osmanlı Hilali Ahmer (Kızılay) Cemiyeti adıyla yeniden faaliyete başlamıştır.¹ Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Osmanlı-Yunan Savaşı'nda (1897) hasta ve yaralılara yardım eden bu cemiyetin varlığı askerî sağlık hizmetleri için yeni bir kazanım olmuştur.²

Kızılay, modern anlamda II. Meşrutiyet döneminde teşkilatlanmış ve bu dönemin cemiyetleşme atmosferi içinde nizamnamesi hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Bu süreçte Kızılay tarafından savaşlarda hasta ve yaralılara yardım edilmesi için gönüllü hastabakıcı kursları açılmış, böylelikle kadına çalışma sahası ve kadın hareketlerine de hareket alanı sağlanmıştır. Aynı dönemlerde askerî sağlık hizmetleri de kabul edilen yeni mevzuat ile teşkilatlanmaya başlamıştır. Kızılay işareti (beyaz zeminde kırmızı hilal) tarafsızlık sembolü olarak kabul edilmiş ve 1909'da yayımlanan "*Orduda Hizmeti Sıhhiyede bulunan Zabitan ve Memurin Vakti Seferde Bitarafılık Hakkında Talimat*" ile seferde bu işaretin askerî sağlık personeli, nakliye araçları ve malzemelerde kullanılma esasları belirlenmiştir.³ Kabul edilen "*Teşkilatı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi (1910)*" ile seferde Hilali Ahmer Cemiyetinin hastabakıcılarından faydalanılacağı belirtilmiştir.⁴

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Kızılay, hastaneler açmış, göçmenlerin yerleştirilmesinde ve esir değişimlerinde büyük rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı döneminde yurt içinde ve yurt dışında teşkilâtını genişletmiş, Türkiye'de bulunmayan eşya, ilâç ve sağlık malzemesini buralardan temin etmiştir. Ordu sıhhiyesinin siparişleri de bu temsilcilikler vasıtasıyla sağlanmıştır. Savaş sırasındaki desteğini, sağlık heyetleri göndererek, hastaneler, nekahethaneler, misafirhaneler, aşevleri ve yetimhaneler açarak, salgın hastalıklarla mücadele ederek, hasta ve yaralıları tedavi ederek ve onların sevk edilmelerini gerçekleştirerek sağlamıştır. Bu dönemde kadınların açtığı sergilerde toplanan bağışlar, Kızılay'a kaynak olmuştur.²

Mondros Mütarekesi'nden sonra Meşrutiyetle açılmış olan cemiyetler, İstanbul hükümetlerinin baskı ve takibatına uğramıştır. Kızılay, dört defa teftişe tâbi tutulmuş, merkez binası 16 Mart 1920 gecesi itilaf kuvvetlerince işgal edilince, umumi kâtip Adnan Bey (Adivar) Anadolu'ya geçmiştir. Ekim 1920'de Ankara (Anadolu) temsilciliği teşkil edilerek, Anadolu'daki merkez ve şubelerin yönetimi Ankara temsilciliğine bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile cemiyetin adı, Türkiye Hilali Ahmer olarak değiştirilmiş, 1935'de de Türkiye Kızılay Cemiyeti adını almıştır. Ocak 1924'te bütün merkez ve şubeler İstanbul'a bağlanmıştır. Kızılay'ın en büyük değişikliği 1925 genel kongresinde gerçekleşmiş, 4 Ağustos 1925'te 134 maddelik yeni nizamname kabul edilerek merkezi Ankara'ya taşınmıştır.²

Kızılay, bir yardım cemiyeti olmasının yanı sıra işleyiş tarzı ve iş birliği yaptığı Batılı devlet ve cemiyetlerden oldukça etkilenmiş ve çağdaş metotları kabul etmiştir.² Yönetici kadrosunun aydın kişilerden olmasının yanında asker ve sivil tüm halk tarafından desteklenmesiyle Cumhuriyetin geride bırakmadığı bir kurum olmuş ve Cumhuriyet felsefesine paralel çalışmalar yürütmüştür.⁵

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Atatürk'ün önderliğinde "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesiyle hareket ederken, 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde Avrupa adım adım savaşa sürüklenmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, devlet yetkilileri, askerler ve doktorlar savaşın acılarını yıllarca tecrübe etmiş kişilerdir. Kim bilir kaç canın yitip gittiğine tanık, geride kalanlarının acısına ortak olmuşlardır. Amaç bu ülkeye bir daha savaş yüzü göstermemektedir. Ancak Türkiye bu savaşa fiili olarak girmese de seferberlik ilan edilmeden topyekûn olarak savaşa hazırlanmış, asker sayısı bir milyon üç yüz bini bulan ordu da topyekûn savaşa hazırlanmıştır. Kızılay da bu hazırlıklar içinde yer almıştır.⁴

II. Dünya Savaşı Döneminde Kızılay'ın Askeri Sağlık Hizmetlerini Yürütmede Dayandığı Mevzuat

Kızılay, savaş şartlarında ve doğal afetlerde ordu ile ortak çalışan ve sivil sağlık desteği sağlayan bir kurumdur ve savaş zamanındaki konumu ve sorumlulukları **Tablo 1'de** yer alan mevzuatta belirtilmiştir. Bu mevzuatın bir kısmı önceki yıllara tarihlenirken bir kısmı da savaş tehdidiyle kabul edilmiş veya yeniden düzenlenmiştir.⁴

Tablo 1. II. Dünya Savaşı Döneminde Kızılay'ın Askeri Sağlık Hizmetlerini Yürütmede Dayandığı Mevzuat

1	Hilaliahmer ve Salibiahmer Cemiyetleri Namına Vürüt Edecek Eşyanın Gümrük ve Belediye Rüsumile Tekalifi Sairenden Muafiyeti Hakkında Kanun (1332)
2	Teşkilatı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi (1910)
3	Kızılay Nizamnamesi (1925)
4	Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25 (1935)
5	Ordu Dahili Hizmet Kanunu (1935) ve Talimatnamesi (1936)
6	Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi (1910 ve 1940)
7	Her Sınıfa Mahsus Teskerecilik Talimatnamesi (1937 ve 1940)
8	Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu (1939)ve Nizamnamesi (1940)
9	Kızılay Cemiyeti ve Harp ve Afet Vukuunda Onunla Birlikte Çalışmak Üzere Hükümetin Müsaadesile Gelecek Bu Türü Sıhhi ve İnsani Yardım Heyetleri Namına Vürüt Edecek Olan Eşyanın Gümrük Vergisinden Muafiyetine Dair Kanun (25 Eylül 1941)

Kızılay öncelikle, sahip olduğu imkânlarla savaştan ordunun hasta ve yaralılarıyla ilgilenen, kara ve deniz kuvvetlerinin sağlık hizmetlerine yardımcı olacaktır. Yaralılar için cephelere yakın yerlerde seyyar hastaneleri ile Sıhhiye trenleri bulunduracak ve hastane gemileri hazırlayacaktır. Herhangi bir savaş durumunda bir yıllık geliri kadar harcama yapabilecektir.

Kızılay'ın savaşta ve olağanüstü hallerde faaliyetleri aşağıdaki maddelerde kısaca özetlenmiştir:

1. Hükümetin göstereceği lüzum ve ihtiyaca göre cephe veya cephe gerisinde dernek amacına uygun olarak orduya yardım eder,
2. Savaşta görevlerini yapmak üzere araç gereci ve ilaçları temin ederek sağlam bir şekilde muhafaza eder, stok seviyesini korur,
3. Ordu ile irtibat sağlamak için Merkez Kurul Üyesini ve gerekirse başka personelini orduya delege olarak gönderir,
4. Orduda görülecek bulaşıcı hastalıklara karşı mücadeleye katılır,
5. Tüm Türk, dost ve düşman savaş esirlerinin, gözaltına alınanların ve mültecilerin değiştirilip aileleriyle haberleşmelerine, para, eşya ulaştırılmasına aracılık edip, gereken araştırma ve haberleşme ağını kurar,
6. Tehlikeli bölgelerde çocukların korunmaları ve hükümetin göstereceği güvenli yerlere taşınmaları ve yerleştirilmelerine yardım eder, hükümetin göstereceği yerlere hastane açar.⁶

Bu çerçevede, Kızılay'ın savaş şartlarında ordu ile sivil sağlık hizmetleri arasında bir köprü görevi gördüğü söylenebilir.

Kızılay'ın Savaş döneminde askeri sağlık hizmetlerine nasıl destek olacağı mevzuat ile belirlenmiştir. Bunlardan *"Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi"*ne göre hasta bakım hizmetleri, askeri hastabakıcı ve sivil hastabakıcı dışında, gönüllü hastabakıcı cemiyetlerinin ve Hilali Ahmer Cemiyeti'nin hastabakıcılarından temin edilecektir. Bu hastabakıcı sayıları kolordu komutanlıklarınca belirlenecek, yine bu komutanlıkça istihdam edilecektir. *"Her Sınıfa (kuvvet) Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi"*nin 1940'da yeniden düzenlenmesiyle ile Kızılay'ın seferde ordu ile nasıl entegre olacağı açıklanmış, seferde sıhhiye hizmetlerinin kuruluş ve çalışmasında sivil desteği ve iş birliğinin önemli olduğu, ordunun tedavi ve profilaksi işlerinde sivil sağlık hizmetlerinin desteğine ihtiyaç duyduğu bildirilmiştir. *"Sıhhiye Teçhizat Talimatı"* ile Kızılay işaretinin seyyar ordunun tüm sıhhiye personeline, sıhhi mahal ve araçlarında kullanılış şekli açıklanmıştır. Yine 1940'da yeniden düzenlenen *"Her Sınıfa Mahsus Teskerecilik Talimatı"* ile de teskereci askerlerdeki kullanımı açıklanmıştır.⁴

Diğer yandan 7 Haziran 1939'da kabul edilen 3634 sayılı *Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu (1939)* ve *Nizamnamesi (1940)* ile herkesin genel veya kısmi seferberlik halinde ve olağanüstü hallerde yapılacak seferberlik hazırlıkları ile ilgili sorumlulukları belirlenmiştir. Bu mevzuata göre askeri sağlık hizmetleriyle ilgili olarak kadınlar yaşlarına göre, dikim ve terziilik, ütücülük, aşçılık hizmetleri, levazım ve harp sanayi işleri, sağlık ve sosyal yardım kurumları, yardımcı hemşirelik, hastabakıcılık, sıhhiyeye ait depo, fabrika ve laboratuvar hizmetlerinden, erkekler de sağlık ve sosyal yardım kurumları Kızılay ve benzerleri hayır cemiyetlerinin hizmetlerinden yükümlü tutulmuşlardır.⁴

Askeri mevzuat içinde yer alan "*Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi*" ile savaş şartlarında Kızılay'ın ordu sağlık hizmetleri için nasıl konumlanacağı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu mevzuata göre Kızılay, Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhat İşleri Dairesi Başkanı ve Başkomutanlık sıhhi müşavirinin gösterecekleri lüzum üzerine orduya yardımda bulunacaktır. Türk ordusu ile düşman ordusu subay ve askerlerinin esir, yaralı, hasta ve gazlılarına (gaz saldırısına maruz kalanlar) bakacak, bunların kara, deniz, hava vasıtalarıyla nakledilmesine yardımcı olacaktır. Ordunun ihtiyacı olan hemşire ve hastabakıcıları yetiştirecek, ihtiyaç olduğunda sıhhi birlik ve hastanelerine gerekli sıhhi malzeme ve eşya ile iâşe maddelerinin tedarik edilmesine yardımcı olacak, askerî makamların gösterdiği yerde açılan Kızılay hastanelerini idare edecektir. Orduda görülen bulaşıcı hastalıklara karşı açılan savaşa katılacak, gaziler için suni uzuv imalatına yardım edecek, asker ve sivil esirlerin muhabere, eşya, para işlerinde aracılık edecek, kayıp, şehit, ölümler hakkında bilgilerin tutulmasını sağlayacaktır.⁴

Kızılay; seferberlik ilanı ile bir temsilcisini Başkomutanlık nezdinde görevlendirecek, bundan başka harp cephelerine de temsilci gönderecek, ihtiyaç duyulan hastane ve teşkilatları açarak mıntika komutanlıklarına bağlı olarak çalışacaktır. Özel şahıslar ve cemiyetler tarafından ordunun hasta ve yaralılarının nakil veya bakımları için yapılacak her türlü yardımlar, Kızılay'ın himâye ve kontrolünde, ordunun direktiflerine göre sevk ve idare edilecektir.⁴

Seferde Kızılay ve diğer yardım kuruluşlarının hastaneleri kolordu komutanlığına bağlanacak, memleket içi hastanelerin ihtiyaca göre açılıp kapanmasına da Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhat İşleri Dairesi karar verecektir. Tarafsızlık işareti sayılan Kızılay işaretinin seyyar ordunun tüm sıhhiye personeline, sıhhi birim ve araçlarda ne şekilde kullanılacağı da bu mevzuatta belirtilmiştir.⁴

Diğer yandan harp durumunda orduya destek olacak olan Kızılay ve kendisiyle birlikte hizmet edecek heyetlerin tedarik edeceği sıhhi malzeme ve alet her çeşit vergiden muaf tutulacaktır.⁷

Kızılay'ın II. Dünya Savaşı döneminde askeri sağlık hizmetlerine yönelik faaliyetleri şunlardır:

1. Sıhhi Malzeme Tedarik Edilmesi ve Depolanması
2. Gaz Maskesi üretilmesi.
3. Gönüllü hemşirelik kurslarıyla ordu için hemşire yetiştirilmesi.
4. Esir mübadelesi
5. Askere Kışlık Hediye Bağışı Kampanyasının düzenlenmesi

1. Sıhhi Malzeme Tedarik Edilmesi ve Depolanması

Kızılay, savaş ihtimaline karşı, geniş ölçüde çadır, giyecek, ilaç, harp paketi ve yiyecek stoku yapmaya başlamıştır. İlk olarak; Kızılcahamam, Afyon, Etimesgut'ta bulunan Kızılay depolarına 500 yataklı 20 yardım hastanesi kontrol edilerek ambalajlanmıştır.⁸ Bu kapsamda 1941'de bin adet karyola alımı için Vatan gazetesine ilan verildiği, numunelerin Yenişehir Merkez'e getirilmesi ve Etimesgut depolarında teslim alınacağı bildirilmiştir.⁹ Olağanüstü hâl nedeniyle donanma için hastane gemisi olarak kullanılmak üzere Ulaştırma Bakanlığından Etrüsk gemisi kiralanmış ve çeşitli yerlerine Kızılay işareti konulmuştur.¹⁰ Bu dönemde yaşanan Erzincan depreminde yıkılan Askerî Hastane personeli ile birlikte açılan Kızılay Hastanesine taşınmışlardır.¹¹

Türk ordusunun sıhhi malzeme ihtiyacı Milli Müdafaa Vekâleti Sağlık Daire Başkanlığı kanalıyla karşılanmış, savaş süresince genel sıhhiye deposu boş bırakılmamaya çalışılmış, bu alımların dışında Kızılay, ordu için

sıhhi malzeme tedarik kanalı olmuştur. Kızılay'dan temin edilemeyen ilaçlar da pazarlıkla ve ihale usulü ile temin edilmiştir. Örneğin, 10 Mart 1939 tarihinde, ordunun sıhhi ihtiyacı olan Bayer Fabrikası mamulâtı ilaçların Kızılay Kurumu tarafından temin edilemeyeceği anlaşıldığından pazarlıkla satın alınması İcra Vekilleri Heyetince onaylanmıştır.¹²

Ordunun ve ülkenin kinin ihtiyacı 15 Haziran 1935 tarihli, 2767 sayılı "Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun" hükümlerine göre kinin ve türleri ile tuzlarını ülkeye sokmak veya ülke içinde yapmak Türkiye Kızılay Cemiyetinin monopolü altına verilmiştir. Toptan satış fiyatları da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından tespit edilmiştir. Savaş sırasında sıtma, mevsiminde adeta salgın şeklini almış, harp nedeniyle temini güçleşen kinin ve *atebrin* yetersiz kalmıştır. Daha sonra kinin üreten ülkelerle irtibat kopmuş, *atebrin* üreten Almanya ile ulaşım yollarının kapanması ile durum kritik bir hâl almıştır.¹³

Cumhuriyet Arşiv belgesine göre, 10 Haziran 1939'da Kızılay'ın açacağı hastaneler için gerekli olan 15.253 kilo saf alkolün ve 20 Mayıs 1940'ta 5 kilo alkol apsölü ile 11.000 kilo saf alkolün alındığı yine savaş süreci boyunca ordu için gerekli olan Kinin, Sulfamid gibi zorlukla ele geçen ilaçlar Kızılay aracılığı ile tedarik edilmiştir. Kinin yerine kullanılan *Atebrin*, çeşitli ilaç ve malzeme siparişleri Washington Büyükelçiliği adına açılan akreditiflerden alınmıştır.⁴ Cemiyetin Millî Müdafaa ihtiyacı için bir kalemde sipariş ettiği malzemeler **Tablo 2'**de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kızılay Cemiyetinin Millî Müdafaa İhtiyacı İçin Sipariş Verdiği İlaçlar (1942)

S.nu.	Miktarı	İlaç adı
1	2 ton	Bismuth Sounitrate
2	2 ton	Sodium Benzoat
3	500 kilo	Dymethyl Amino Phenozan
4	1 ton	Terpin Hydratee
5	200 kilo	Agar-Agar
6	201 kilo	Gelatin

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 179.325.28, s. 4.

Millî Müdafaa Vekâletinin 9 Mayıs 1939 tarihli yazısıyla; ordunun kinin ihtiyacının fazla olduğu, verilen barış bütçesi ile kinin ihtiyacının karşılanmadığı, depo edilen kininlerin tüketildiği, bu ihtiyacı ne Kızılay'ın karşılayabildiği ne de tüccar vasıtasıyla temin edilebildiği, 30 ton kinin ihtiyacının Kızılay tarafından verilmesi veyahut hariçten temin edilmesi istenmiştir.⁴

Yine Millî Müdafaa Vekâletinin 3 Temmuz 1939 tarihli yazısında; Kızılay Cemiyetinden ordunun seferî ihtiyacı olan otuz ton kininden bedeli 1940 senesinde ödenmek üzere ancak bir tonunun alınabildiği, geriye 29 ton kaldığı, cemiyetin ilaç stok edebilecek mali kudreti olmadığı, uzun vadede ödeme karşılığında ilaç veremeyeceği, inhisarı cemiyete ait olan bu ilacın dışarıdan alınamayacağı, herhangi bir seferberlik vuku bulduğunda ordunun sıhhi durumunun çok müşkül bir vaziyete düşeceği bilgisi verilmiştir. Bunun için; ordunun ihtiyacı olan seferî ilaçların monopolün dışında tutularak serbestçe hariçten alınmasını veya 29 ton kinin ile diğer monopola dâhil olup da ordunun sefer ihtiyacı olan diğer ilaçların (50.000 seri neosalvarsan, 2000 şişe *atebrin*, 10.000 şişe *bizmojenol*, ve *kasbis* veya *medobiz*, ile 1500 kilo *iyot potasyum*, 1600 şişe *plazmokin*, 150 kilo *tannat dö kinin* ve 500 kilo *Ekors dö kinkina*) vekâlet namına Kızılay'da depo ettirilmesi talep edilmiştir.⁴

31 Temmuz 1939 tarihli Maliye Vekâletinin konu ile ilgili görüş bildiren yazısında ordunun ihtiyacı olan kininin ve diğer ilaçların mevcut şartlarda karşılanamayacağı ve "3395 sayılı Kanun" ile düzenlenen cetvelin bu ihtiyaca göre yeniden tadil edilmesi uygun görülmüştür. Başvekâlet, 2 Ağustos 1939 tarihli yazısıyla Maliye Vekâletinin görüşünü Millî Müdafaa Vekâletine bildirmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti, bu yazıya cevaben Kızılay tarafından uzun vadeli bonoların kabul edilmesini veya ordunun ihtiyacı olan kinini depolamasını tekrar istemiştir.⁴

Kızılay'ın 18 Eylül 1939 tarihli cevabında; orduya bir kısmının bedeli 1940 yılında tediye edilmek üzere 4 ton kininin verildiği, uzun vadeli bonoları hiçbir ticari müessesesinin kabul etmeyeceği, döviz karşılığında yirmi ton kininin Hollanda ve Almanya'dan sipariş edildiği ancak sadece Hollanda'dan kininlerin yola çıkarıldığı bildirilmiştir. Almanya'nın ise mevcut durumunun ikmale uygun olmadığı için kininlerin gönderilemediği öncelikle memleketin ihtiyacı olan kininin tedarik menşelerinin ve sermayenin bulunması gerektiği, bundan

sonra da döviz müsaadesinin verilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Yazının devamında, bir yıllık kinin ihtiyacı olan 40–50 tonluk kininin tedarikinde esas sorun takriben bir buçuk milyon değerindeki paranın tediyesi ve serbest döviz müsaadesi olduğu, maddi yardım yapıldığı ve serbest döviz müsaadesi verildiği takdirde Kızılay'ın üzerine düşen vazifeyi yapacağı bildirilmiştir.⁴

Maliye Vekâletinin 22 Kasım 1939 tarihli yazısında; kinin mubayaası için tahsisat bulunulsa dahi, 1939 takvim yılı için tanzim edilen döviz cetvellerine kinin karşılığında konulmuş olan 550.000 liralık serbest döviz tamamen sarf edilmiş olduğundan, ihtiyaç olacağı düşünülen 1.500.000 liralık serbest dövizin yeniden tahsisata ilave edilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Ancak yeterli tahsisat temin edilecek olursa kininin Hollanda ile Türkiye arasında mevcut olan Klering Sözleşmesi hükümlerine göre veya bu sözleşmeye bağlı 27 Şubat 1939 tarihli mektup gereğince şarap, likör, sigara ve pipo tütününü, hububat (buğday müstesna) gibi maddelerde senelik 250.000 florinlik plafon dâhilinde yapılacak ihracatla kinin alınması hakkında ortaya konulmuş kaydın biraz daha dağıtılması suretiyle temin edilmesi çarelerinin aranılması gerektiği bildirilmiştir.¹⁴

Kızılay Cemiyeti için 1939 yılı ihtiyacına sayılmak üzere Amsterdam'dan alınacak ve bedelinin yarısı serbest dövizle ödenecek 19 ton muhtelif kinin için 41.418,15 sterlinlik ve tamamı dövizle ödenmesi icap eden 2 ton 300 kilo kına kına kabuğu için 3373 Hollanda florinlik döviz tahsisatı onaylanmış, Temmuz 1939'da 51.000 sternlik tahsisat tediy edilmiştir.⁴ Aralık 1939'da, 1939 senesi kinin bedeli bakiyesi olan 9710,8,4 sterlin ve 1575,16 florinlik döviz karşılığı Kızılay namına 1939 döviz cetveline ithal edilmiştir.¹⁵

Kızılay, kabul edilen 1940 yılı döviz bütçesi ile Amsterdam'a (*Amsterdamsche Chinine Fabriek Kurumu*) 24 Ton 275 kilo kinin sipariş etmiştir.¹⁶ Kızılay cemiyeti tarafından memlekette bulunmayan ordu sıhhi ilaç ve kinin yerine geçen atebrin ile ilaç ve malzeme siparişleri Washington Türkiye Büyükelçiliği adına açılan akreditiflerden alınmıştır. New York Ticaret Ataşemiliteri, Ağustos 1942'den sonra Amerika hükümeti Türkiye'de oluşturulan Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu dâhilinde para ile satın alınabilmesi için Ankara'da kurulu Müteşekkil Koordinasyon Bürosundan tebligat yapılması gerektiğini bildirmiştir.¹⁷

Eylül 1940'ta ülkenin kinin ihtiyacını temin için Kızılay'a bir milyon liraya kadar kredi verilmesi kabul edilmiştir.¹⁸ Kızılay Cemiyeti sıtma ve frengi hastalıkları için kinin ve kınakına kabuğu ihtiyacının, bir kısmını serbest dövizle Amsterdam'dan, bir kısmını da Almanya'dan klering yoluyla temin etmekte iken 1940 senesinde Türk-Alman Klering Anlaşması sona erdiğinden Hollanda kleringi de muntazam işlemediğinden kalan kininin 1940 yılı döviz cetveline konacak 44.261.6.2 İngiliz liralık tahsisatla serbest dövizle alınmasına müsaade istemiş, Maliye Vekilligince bunun mümkün olduğu bildirilmiştir.¹⁹

Mart 1942'de memlekete kinin getirilmesi güçleşmiş ve stok miktarı da büyük bir itina ve tasarrufla kullanmayı gerektirmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilligi bu durum karşısında bazı tedbirler almak lüzumunu duymuştur. İkinci bir emre kadar sıtma tedavi müddeti beş güne indirilmiş, korunma kinini verilmesi yasak edilmiştir. Sıtmalı olanlara Atebrin verilecek, zorunluluk olmadıkça hastanelerde kinin kullanılmayacaktır. Hali ve vakti yerinde olanlara parasız verilmeyecektir.⁴

Millî Koruma Kanunu'nun 14'üncü maddesi, 3'üncü fıkrasına dayanarak 9 Mayıs 1942'de, toz ve komprime kininlerin beyana tabi tutulması ve bunlara değer fiyat karşılığında satın alınmak üzere hükümetçe el konulmasına karar verilmiştir.²⁰ Mayıs 1942'de Maliye Vekilligince, Milli Müdafaa Vekâleti Hava birlik ve kurumlarına gereken 100 kilo kinin ihtiyacının İngiltere Hava Ataşeliğinden alınması için ücretinin 1942 takvim yılına ait döviz cetvelinden tahsis edilmesinin mümkün olduğu bildirilmiştir.²¹

Milli Müdafaa Vekâleti tarafından 6 Mart 1943 tarihli bir yazıyla ordu sıhhi ihtiyacı için 25 milyon liralık İngiltere'ye sipariş edilmiş olan on ton kininden beş tonunun Güney Afrika'dan İstanbul'a gönderildiği, Londra Ataşemiliterliğinin 25 Şubat 1943 tarihli şifresi ile anlaşıldığı, gelen kininin İstanbul'da Kızılay tarafından tesellüm edildiği ancak bunun iki tonunun orduya verilmesi istenmiştir. 26 Mart 1943 tarihli bir yazıyla gelmiş olan kininlerin daha evvelce Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilligi tarafından sipariş edilip de henüz gelen kininler olduğu, ordu için istenen kinin olmaması gerektiği, zaten içinde bulunulan yıl Milli Müdafaa Vekâleti emrine bir ton kinin verildiği, stokta bulunan kininlerin başta ordu için kullanılacağı cevabı verilmiştir.²² Bu yazışmalardan anlaşılmıştır ki savaş şartlarında hem askerin hem de sivil halkın kinin ihtiyacını temin etmekte sıkıntı yaşanmıştır.

2. Gaz Maskesi Üretilmesi

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, hem sivil hem asker sağlığı açısından gaz saldırısı, tehdit olarak algılanmış ve buna yönelik önlemler alınmaya başlanmıştır. Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü, Mamak Laboratuvarında bir adet maske atölyesi yaptırmış ve 22 Temmuz 1933 tarihinde işletmeye açılmıştır. Haziran 1935'te *Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzeme Hakkında Kanun*" ile maskeler ve gazdan korunmaya yarayan her türlü araç gerecin yurda sokulup, yapılıp satılma hakkı Kızılay Cemiyetine verilmiştir. Bunun üzerine Mamak'ta bulunan Gaz Maskesi Fabrikası, ordunun ve sivil halkın gaz maskesi ihtiyacının karşılanması için 1935 yılında Türkiye Kızılay Cemiyetine bağlı olarak faaliyetine devam etmiştir. Fabrika için ihtiyaç duyulan makine ve teçhizatın ülke içerisinden tedarik edilmesi, dışarıdan getirilmek zorunda kalınanların da Klering anlaşması yapılan ülkelerden alınarak kontenjan haricinde ülkeye sokulması kabul edilmiştir.⁴

Bütün dünya gaz maskeleri, 1938'de Genelkurmay, Millî Müdafaa, Sıhhiye ve Gaz Komutanlığı mütehasıslarınca tetkik edilmiş, en başarılı bulunan Alman halk maskesi daha da mükemmelleştirilerek özel *Türk Halk Maskesi* üretilmiştir. Kızılay 1939'da halk için ayrı kutularda ve kullanma talimatlı maskeler üretmiştir. Bu maskeler, Kızılay'ın Ankara Umumi Merkezinden ya da İstanbul'da Yenibosna civarında Depo Direktörlüğünden perakende veya toptan satışa sunulmuş, şahsen müracaatla veya posta ücreti Kızılay tarafından karşılanmak üzere posta ile tanesi altı lira olarak belirlenmiştir. Mamak Gaz Maskesi Fabrikasında günde 300 adet Türk tipi maske ile 200 adet yeni Türk tipi maske yapılabilmektedir. Kızılay'ın ürettiği bu gaz maskelerini kurumlar da satın almıştır.²³

Ağustos 1939'da İstanbul Belediyesi Genel Meclisi'nde hava saldırılarından korunmak için Kızılay satış deposundan satın alınan 100 adet ordu tipi maske için 2152 lira 58 kuruş İstanbul Vilayet Seferberlik Müdürlüğü tarafından satın alınan 100 adet büyük süzgeçli maskenin ambalaj ve nakli için 33 lira 77 kuruş ödenmesine karar verilmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti gaz saldırısına karşı savaş yıllarında 1.176.959 TL harcama yapmıştır.⁴

Gaz maskeleri için Almanya'dan alınan filtrelerin daha sonra Amerika'dan alınması gündeme gelmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından, 22 Mayıs 1940 tarihli bir yazı ile Kızılay Maske Fabrikasında imal edilen maskeler için lüzumlu olan filtre kâğıtlarının, Almanya'dan alınmakta iken mevcut durumda başka memleketten alınmasının gerektiğini, buna da ancak Amerika Pensilvanya'daki Acme firmasının cevap verebileceği, malın imaline başlamadan evvel tam bedeli tutarının New York'ta akreditif açtırılmasının şart koşulduğu bildirilmiştir. Ticaret Vekâleti ise buna olumsuz cevap vermiştir.²⁴ Bu belgeden anlaşıldığına göre gaz maske yapımında kullanılacak malzeme konusunda sıkıntı yaşanmıştır.

Temmuz 1940'da bir seferberlik veya harp vuku bulduğunda, askerî makamlarca el konulacak olan fabrikalar içinde A sınıfına dâhil olan Ankara Mamak Kızılay Maske Fabrikasının B sınıfına konulması kabul edilmiştir.²⁵

Mayıs 1943'te, Mamak Gaz Maske Fabrikasının, çelişkili gibi gözükse de makineleri için Milli Müdafaa Vekâletine devri ile ilgili mazbata hazırlanarak meclise sunulmuştur. Gerekçe olarak:

1. "*Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzemeler Hakkında Kanun*" hükümlerine göre; Kızılay Cemiyeti tarafından Mamak'ta çalıştırılan Gaz Maske Fabrikasında maske ve gazdan korunma malzemesinden başka gerek kimya ve gerekse diğer müdafaa harp silâh ve vasıtaları imalinin de mümkün görülmesinden; Kızılay Cemiyeti emrinde bulunan bu fabrikada harp silâh vasıtalarının imalinin Kızılay'ın kuruluş ve amaçlarına ve milletlerarası durumuna uygun bulunmadığından; bu fabrikanın 1943 senesi Haziran ayında Milli Müdafaa Vekâletine devri münasip görülmüş ve bu maksatla ilişik kanun lâiyhası tanzim olunmuştur.

2. Maske fabrikası maske ve gazdan korunma malzemesinin tedarik edilmemesinden veyahut ordu için maske ve gazdan korunma malzemesi ihtiyacının tamamlanmamasından veya diğer sebeplerden dolayı, faaliyetini kısmen tatil etmesi durumunda, her türlü kimya ve diğer harp silâh vasıtalarıyla Millî Müdafaa'nın diğer işlerinin imalatına müsait bulunan ve modern makine ve tezgâhlara sahip olduğundan fabrikanın Milli Müdafaa Vekâleti emrine devredilme zarureti bir kat daha artmıştır.

3. Fabrikanın şimdiye kadar yaptığı maskelerin fiyatları Avrupa'dan celp edilenlere nazaran daha pahalı ise de evsaf itibarıyla daha iyidir. Yeni sene için bu fiyatlar, usta ve amele yevmiyelerinin artmasından ve malzeme fiyatlarının yükselmesinden dolayı en az bir misli daha artacağı düşünülmektedir. Bu fabrika Millî

Müdafaa emrine geçtikten sonra silâh altına alınacak ustalardan istifade edileceği gibi bekçiler ve hademeler yerine de kısmen erler istihdam edilebileceğinden üretimin daha ucuza mal olacağı da tahmin edilmektedir.²⁶

Temmuz 1943'te "Mamak Gaz maske fabrikasının Millî Müdafaa Vekâletine devri hakkında kanun" kabul edilmiş ve 1944'ten itibaren de Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.²⁷ Böylece Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünün önceden yaptırdığı kendi bünyesindeki atölye ile Türkiye Kızılay Cemiyetinden devralınan tesisler birleştirilmiştir.²³

3. Gönüllü Hemşirelik Kurslarıyla Ordu İçin Hemşire Yetiştirilmesi

Kızılay, olası savaş tehdidine karşı ordu için gönüllü hastabakıcılık kursları açmış ve bunu dört ayrı devrede gerçekleştirmiştir. Kızılay hemşirelerinden Fatma Eneren Bengisu, 1937'de Londra'da gerçekleştirilen Uluslararası Hemşirelik Konseyi'ne katıldıktan sonra 1939'da Kızılay Gönüllü Hastabakıcı Teşkilatında görev almıştır. Bu yıllarda hastabakıcılık teşkilatına sosyo-ekonomik seviyesi yüksek ve yaşları 20-45 arası kadınlar müracaat etmiştir. Kızılay hem Numune Hastanesi'nde hem de Kızılay Hemşirelik Okulunda kurs açmıştır. Kursta yabancı kadınlar da katılmış ve bunlar kurstan önce ayrıca dil kursu görmüşlerdir.⁴

4. Esir Mübadelesi

Cenevre Sözleşmesi'ne göre, savaş esirleri özel bir sıhhi heyet tarafından muayene edilerek bunlardan hastaneye kaldırılmalarına lüzum görülenler, hastalıkları ağır olanlar ve savaş dışı kalan bazı şahıslar da iade edilebilecektir. İngiliz hükümeti kendisine dost bir devlet vasıtasıyla esir mübadelesi konusunda İtalyan hükümeti ile müzakerelerde bulunmuş ve mübadele değişimi başlamıştır. Mübadelede esir sayısı önemli değildir ve nakiller hastane gemileriyle yapılacaktır.⁴

Kızılhaç Cemiyeti, Rusya'dan başka bütün muharip ülkelere yetkili delegelerini göndermek suretiyle harp esirlerine gereken yardımı yapmıştır. Cenevre Sözleşmesi'ne göre faaliyetlerini yürüten Kızılhaç, harp esirleriyle ilgili işlemleri uluslararası delegeler nezaretinde yapması gerektiğinden, Temmuz 1941'de Ankara Hükümeti ile temasa geçmiş ve Kızılay ile esir mübadelesini gerçekleştirmek için Ankara'da bir büro tesis edilmesini talep etmiştir. Esir değişimi Türk ordusunun mevzuatında da yer almış, *Ordu Dahili Hizmet Kanun ve Talimatı*'na göre savaşta esirlere insanca ve nazik davranılarak silahların, hayvanların ve askerî evrakların alınarak esirler arasında üstlük ve astlık münasebetleri olmaksızın sevk, muhafaza, iâşe, idare ve istihdamlarının özel talimatlarla yapılmasına hükmedilmiştir.⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1942-1943 yıllarında İzmir Limanı'nda dört kez, Mersin Limanı'nda bir kez olmak üzere İtalyan-İngiliz esirlerinin değişimi yapılmıştır. İlk değişim 7 Nisan 1942'de sakat, malul İngiliz esirlerini ve uluslararası Kızılhaç delegelerini taşıyan Lodavericastl Hastane Gemisi ile İtalyan esirlerini taşıyan Gradika Hastane Gemilerinin İzmir Limanı'na gelmesi ile 8 Nisan 1942'de yapılmıştır. Mübadele işini Garnizon Komutanı General Hakkı Akoğuz, diğer askerî yetkililer, Kızılhaç'ın Ankara delegesi ve Kızılay'ın İzmir merkezi üyeleri idare etmiştir.²⁸

Mübadele Cenevre Sözleşmesi'nin 63'üncü maddesi esasları dahilinde yapılmıştır. Malûllerin askerî rütbelerinin etkisi yoktur. Kızılay tarafından hazırlanan içinde kuru incir, üzüm, portakal, Türk sigarası vs. olan hediye paketleri esirlere dağıtılmıştır. Gerek İtalyan gerekse İngiliz esirler arasında şu sözler duyulmuştur:

"Dün gece ışıkları sönmemiş, bir şehir gördük ve onun zevkini yaşadık. Ne alarm, ne bomba, ne korku, ne tehlike harpten evvelki zamanlardan kalmış bir şehir gecesini, rahat, güzel, bol yıldızlı bir gece..."

Herkes kendi vapurlarına geçtikten sonra da teşekkür etmişlerdir. Vapurlar limandan ayrılırken vapuru izleyen bir Fransız:

"Bahtiyar Türkler, tarihlerinin mihverini ve seyrini ne büyük kuvvetle değiştirdiler. Onlar şimdi, dünyanın imrendiği ve kıskandığı bir barış içinde başkalarına iyilik ediyorlar"

şeklinde sözler söylemiştir.²⁹

İkinci değişim 21 Mart 1943'te Mersin Limanı'nda, üçüncüsü İzmir Limanı'na 18 Nisan 1943'te giriş yapan İngiliz hastane gemisi Talamba ve Tairea ile İtalyan hastane gemisi Gradisca ve Arjantina arasında 19 Nisan 1943'te gerçekleşmiştir. Bu üçüncü değişimde esirler arasında kolsuz, bacaksız, pek çok subay ve er ile pek çok veremli ve akıl hastası bulunmaktadır. Dördüncü değişim 8 Mayıs 1943'te, beşinci değişim 1-2 Haziran 1943'te yine İzmir Limanı'nda yapılmıştır.²⁸ Aşağıda verilen **Tablo 3'te** yukarıda anlatılan esir mübadelesini özetlemektedir:

Tablo 3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Mübadele Edilen Esir Sayıları

Mübadele Yeri	İzmir Limanı	İstanbul	Mersin Limanı	İzmir Limanı	İzmir Limanı	İzmir Limanı	Toplam
	07.04.1942	10.11.1942	21.03.1943	18.04.1943	08.05.1943	02.06.1943	
İngiliz Esirler	129	162 Filistinli	863 Alman ve İtalyan	150	200	455	1797
İtalyan Esirler	919	305 Alman ve İtalyan	863 Alman ve İtalyan	1205	1200	2269	5593

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.179.236.2, s. 1-2.

Mersin Limanı'nda yapılan mübadelede aralarında psikolojileri bozuk olan 400 kadar İtalyan hasta esir vardır. İngiliz esirlerinden ise sadece 50 kadarı hastadır.³⁰ Sıhhiye erlerinden oluşan bir Türk askerî sıhhiye ekibi, hastaların nakline yardım etmişlerdir.³¹ Nisan 1943'te İzmir'de yapılan mübadelede Kızılai tarafından esirlere hediye edilmek üzere sigara, incir ve üzüm paketleri hazırlanmıştır.³² İtalyan esirlerden 300 kadarı yaralı ve hasta vaziyettedir. İçlerinde psikiyatrik hastalığı olanlardan altısı ağır olduğu için bunlara mübadele için sakinleştirici iğne yapılmıştır.³³ Mübadelede görevli Kızılai hastabakıcıları İzmir'i gezmişler, İngiliz hastabakıcılar, İtalyan hastabakıcılara çiçek göndermişlerdir. İngiliz ve İtalyan gemilerinde bulunan hastabakıcıların yüksek ailelere mensup kadınlar olduğu görülmüştür.⁴

Söz konusu esir değişimlerinde, Türk Hükümeti ve Kızılai'nın göstermiş olduğu hassasiyet ve yardım İngiltere ve İtalya tarafından minnetle karşılanmış ve büyükelçilikleri vasıtasıyla bildirilmiştir. İngiltere Büyükelçiliği tarafından yazılan bir mektup ile Türk Kızılai'nın yardımlarıyla gerçekleşen 21 Mart 1943 tarihli Mersin'de yapılan mübadelede, Türk hükümetinin denetim ve özellikle esirlerin sıhhi bakımlarını layıkıyla yerine getiren Kızılai Cemiyeti ve Umum Müdürü Remzi Gönenç'e İngiltere hükümetinin teşekkürleri bildirilmiştir.³⁴ İtalyan Büyükelçiliği tarafından yazılan bir mektup ile de 9 Mayıs-2 Haziran 1943 tarihlerinde İzmir'de yapılan esir mübadelesinde, Türk makamların gösterdiği müessir yardım dolayısıyla İtalyan hükümetinin teşekkürleri, İngiltere Büyükelçiliğinden de aynı şekilde tekrar 18 Nisan-9 Mayıs-2 Haziran 1943 tarihlerinde İzmir'de yapılan mübadelede Türk makamlarının gösterdiği müessir yardım dolayısıyla İngiliz hükümetinin teşekkürleri bildirilmiştir.³⁵

Dâhiliye Vekâletinin 8 Haziran 1943 tarihli yazısında Cenevre Sözleşmesi'nin esir mübadelesine dair olan 68'inci maddesi hükümlerine göre İngiliz, Alman ve İtalyan hükümetleri arasında Türk hükümetinin delalet ve tavassutuyla husule gelen anlaşma üzerine esir değişimi yapılmış olduğu ve bu değişimler esnasında mahalli makamlarca alınan tedbirler sayesinde hiçbir hadise olmadığı ve ilgili sefaretlerce mübadelenin tam bir intizam içinde yapıldığı, bu hususta Türk hükümetine ve ilgili memurlara teşekkür edildiği bildirilmiştir. Mübadele edilen esirlere Kızılai tarafından incir, üzüm, sigara gibi hediyeler verilmiştir.³⁶

5. Askere Kışlık Hediye Bağışı Kampanyasının Düzenlenmesi

İkinci Dünya Savaşı döneminde askere çağrılan ve askerlik süreleri uzatılan bir milyon üç yüz bin kadar askerin giydirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması için parti yöneticilerinin, halkevlerinin, Kızılai'nın, Yardımsevenler Cemiyetinin, okulların, fabrikaların, postanenin katılımı ve propagandanın da etkin kullanımıyla topyekûn bir yardım kampanyası ile askere kışlık elbise toplanmıştır.

Mayıs 1940'ta Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından, 51 ilin valiliğine gönderilen yazı ile vatani hizmetini görmekte olan kahraman erlerin yün fanila, yün kazak, pamuklu mintan, yün çorap ve yün eldiven gibi kışlık ihtiyaçlarının halktan toplanması istenmiştir. Kızılai merkez ve şubelerinde kabul defterlerinin açılarak kampanyanın halka duyurulması, askerlere verilecek olan bu hediyelerin daha etkin ve verimli bir şekilde toplanabilmesi için aşağıda yazılı hususlara dikkat edilmesi istenmiştir:

1. “Verilecek hediyeler için (eşyanın cinsi, adedi, teberru edenin adı soyadı, tarihi, aynıyat makbuzu numarası, sevk edileceği mahal bilgilerinin olduğu ve sonunda heyet tarafından imzalanan) teberru defteri hazırlanacaktır.
2. Bu hediyeler aynıyat makbuzu karşılığında alınacak, verenin adı ve imzası, eşyanın cins ve miktarı, riyasetin mühür ve imzası olan makbuzların birer nüshası on beş günde bir Kızılay Genel Merkezine gönderilecektir.
3. Hediye edilen eşyalar yeni ve hiç kullanılmamış olacaktır.
4. Sevk edileceği bölgeye gönderilmek üzere talimata uygun muhafaza edilecektir.
5. Hediyeler sevk edilmeden önce cinslerine göre ayrı ayrı paketlenerek paket üzerine eşyanın cinsi ve adedi yazılacaktır.
6. Eşyaların muhafaza, ambalaj ve sevklere için yapılacak masraf merkez ve şubelerce karşılanacaktır.
7. Eşya yerine bunun bedelini vermek isteyen olursa bu teklif kabul edilmeyerek eşya verilmesi rica edilecektir.”³⁷

Kasım 1940'ta Vatan gazetesinde “*Şen ve sıcak yuvalarımızda emin ve müsterih yaşarken bize bu emaneti bahşedenlere şükran ve minnet tezahürlerimizi gösterelim*” denilerek CHP, halkı askere hediye hazırlamaya davet etmiştir. Üç tür hediye alınacaktır. Bunlar normal ölçülerde yün çorap, yün eldiven ve her türlü ceket altına giyilebilecek olan yün gömlektir. Yünden örme yelek, yün kumaştan gömlek ve vatkalı dikilmiş maruf adı verilen içlik olabilir. Hediyeler halkevlerine veya halkevi bulunmayan yerlerde parti merkezlerine makbuz karşılığı teslim edilecektir. Türk kadını ise aşağıdaki ifadelerle bu faaliyete dâhil edilmek istenmiştir:

“Kadın Vatandaş” “yurdun korunmasına olan alakayı göstermek için sana fırsat veriliyor. İstifade et!”. “Bir Türk kadınının serhadda bekleyen eri düşünerek özenerek hazırladığı eldiven, çorap ve gömlek yalnız vücutlarını ısıtmakla kalmayacak, kalplerde derin izler de bırakacaktır.”

Subaylar için de manşon, boyun atkısı, çorap, eldiven içerikli hediye hazırlanması planlanmıştır. Bu malzemeleri ören veya hazırlayan vatandaşların postanelerde oluşturulan heyetlere teslim edebileceği ve kurşun mühür vurulduktan sonra ilgili adrese gönderileceği bildirilmiştir. Heyetin postanede kabul edeceği zamanlar da ayrıca ilan edilmiştir.⁴

CHP'nin beyannamelerine halk büyük ilgi göstermiş, İstanbul'da kadınlardan heyet kurulmuş, kızlar Eminönü Halkevine hediyelerini getirmiş, üniversite, okul ve esnaf cemiyetleri de bu yardıma dahil olmuştur. Hediyeleri teslim almak üzere parti, belediye ve askerî yetkilinin olduğu bir heyet oluşturulmuştur. Şişli'de de Vali Lütfi Kırdar ve eşinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıya kadınlar davet edilmiş, oluşturulan heyetlerle hediyelerin toplanması kararlaştırılmıştır. Halkevlerinde kurulan dikiş atölyelerinde kadınlar giyecek dikmeye, hediye toplamaya başlamış, hediyeelik yün ve kumaş fiyatlarında artış olduğu için Sümerbank'ın hediye edilecek malzemeleri teşhir ederek bu işe öncülük etmesi istenmiştir. Sadece iki bin parça 11 Kasım'da toplanmıştır. Şişli Halkevinde Bayan Kırdar eşliğinde 150 kişilik bir heyet toplantı düzenlemiş ve hediyeelik eşyaların devlet kurumundan ucuza alınması için yedi kişilik bir heyet seçilmiştir. Bir günde 750 parça hediye toplanmış, tekrar toplanılarak fabrikalarla görüşülmesi planlanmıştır.⁴

Halkevlerinde toplanan hediyelerin Kızılay tarafından makbuz karşılığında alınması 14 Kasım 1940'ta kararlaştırılmıştır. Üsküdar Halkevinde Parti Reisi Lütfi Aksoy bu yardımın yaygınlaştırılması için köylerden gelen temsilcilerle toplantı yapılmıştır. Eminönü Halkevinde Kızılay'a 5429 çift çorap, 1368 çift eldiven, 1269 fanila ve kazak teslim edilmiş; Şişli ve Beyoğlu belediyelerinin yardımı 38 bin parçayı bulmuş; Kadıköy, Eminönü ve Bakırköy kazalarının yardımı da buna yakın olmuştur. İnhisarlar İdaresi, Cibali Kutu Fabrikasında işçi kızlar, 274 çorabı Eminönü Kızılay Merkezine teslim etmiş, Münakalat Vekâleti askerlere gönderilen paketlerden para alınmayacağını belirten bir kanun layihası sunmuştur. Kızılay alınan hediyelerle ilgili uyarılarda bulunmuş, İstanbul temsilciliği tarafından verilen çorap ve eldivenlerin küçük olduğu, çorap ve eldiven verenlerle alanların bu konuya dikkat etmeleri istenmiştir.⁴

Vatandaşlardan bazıları da yeni yıl hediyesi olarak askerler için para toplanması isteğinde bulunmuş, ilk hamlede 107 lira toplanmış, Beyoğlu'nda 5000 parça hediye Kızılay'a teslim edilmiştir. Ticaret Odasında

trikotaj fabrikatörlerinin katılımıyla 20 Aralık 1940'ta bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda askerler için toplanacak kıyafetleri ucuza ve kaliteli olarak yapmayı taahhüt etmişler ve 50.000 lirayı Kızılay'a bağışlamışlardır. Merkez Bankası da askerlere eldiven, çorap ve fanila alınması için 50.000 lirayı Kızılay'a vermiş, Ankara terzileri halkevinde bir toplantı yaparak belediyenin yapacağı biçki dikiş işlerini yapacaklarını bildirmişlerdir.⁴

Kızılay, her hafta çarşamba günleri, toplanan bağışları askerî eşya ve teçhizat ambarı yetkililerine teslim etmiş ve alınan mazbataları Kızılay Umumi Merkeze göndermiştir. Bu mazbatalara göre Aralık 1940'ta bir haftada askerlere gönderilen hediyeler şöyledir: 1890 pamuklu eşya, 4646 çift eldiven, 15.769 çift çorap, 1552 fanila, 2531 kazak, 1467 avcı yeleği, 366 kar başlığı, 25 pamuklu çamaşır takımı, 43 yün kuşak, 29 atkı. Eşya bulmakta zorlananlar da para bağışında bulunmuşlar ancak İstanbul Kızılay Merkezi 5000 lira altında bağış kabul edilmemesini, küçük yerlerde de eşya bulmakta zorlananların Kızılay Umumi Merkeze para bağışında bulunabileceklerini bildirmiştir.⁴

Bu yardımlara okulların da katıldığı görülmüştür. İstanbul Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi öğrencileri, askerler için kışlık eşya toplamak üzere Taksim'de danslı bir çay düzenlemiş ve Boğaziçi Lisesi de topladıkları para ile 630 çift çorabı Kızılay'a teslim etmişlerdir. Beyoğlu'nda 48 ilkokul öğrencisi 28 çift yün çorap hediye etmiş, Beyoğlu'ndaki diğer okullarda da öğrenci teşkilatı hediye toplamıştır. Kadıköy İkinci Kız Orta Okulu öğrencileri tarafından 22 adet kazak ve fanila, 19 adet boyun atkısı, 30 çift eldiven, 176 çift çorap, Kızıltoprak CHP komitesine teslim edilmiştir. Kız Muallim, Selçuk Sanat ve Cumhuriyet Kız Lisesi öğrencileri askerler için teneffüslerde yün eşyalar örmüşlerdir. İstanbul Ticaret Odası 5000 liralık kışlık eşya toplayarak İstanbul Kızılay Merkezine teslim etmiş, İstanbul Kızılay temsilciliği de Ocak 1941'de 4472 parça kışlık eşyayı Mili Müdafaa ambarına teslim etmiştir.⁴

İstanbul'da bu hediyeler toplanırken yurdun çeşitli bölgelerinde de askere kışlıklar hazırlanıp toplanmıştır. Kozan'da Kızılay tarafından köylere kadar gidilerek kışlık eşya toplanmış, Antakya'da Hataylı kadınların bizzat kendi ördükleri kışlık hediye sayısı beş günde 2500'ü bulmuş, ayrıca 2500 parça da pamuklu teslim edilmiş, İzmir Karşıyaka'da 2500 eşya toplanmış, Adana'da askerlere yardım için bir suare verilmiştir. Bursa'da Kızılay'ın önderliğinde askerler için kışlık hediye toplama işlemleri devam etmiş ve Küçük Deliler Köyü'nden Anafartalar'da bir kolunu kaybetmiş harp malulü İsmail'in, üç ayda bir aldığı maaşla aldığı çorabı Kızılay'a vermesi halkı duygulanmıştır. Çorlu'da şehir ve köy halkı askerlere çorap, eldiven ve fanila vermeye başlamıştır.⁴

Sivas Yardımsevenler Cemiyeti, Kız Sanat Enstitüsünde askerlere çamaşır hazırlamışlardır. Kızılay, Çorum merkez ve kazaları 2700 parça yün ve pamuklu eşya, Kayseri halkı 441 parça, Kırklareli halkı ilk partide 340 parça yün pamuklu iş giyeceği ile 1073 yün çorap, 610 yün eldiven verdiğini bildirmiştir. Ankara'da bir günde orta, lise ve yüksek tahsil gören kız öğrencilerinin de görev aldığı hediye toplama faaliyetinde 40.000 üzerinde eşya toplanmıştır. Parti ve Kızılay teşkilatınca halkın gösterdiği yakın ilgiden ilham alarak tüm yurttaki *Mehmetçik Günü* yapılması kararlaştırılmış, Beypazarı, Kızılcahamam, Pazar ve Rize'den hediyeler toplanmıştır. Kayseri halkı yeniden 1456 parça, Tavşanlı halkı 125 parça eşya vermiş, Ordu ilk ve ortaokul öğrencileri 132 parçalık kışlık hediye yanında 65 lira da bağışta bulunmuşlardır. Askerlere verilen kışlık hediyeler Bursa, Giresun, Artvin, Gaziantep, Şarki Karahisar'dan sayıları belirtilerek Kızılay'a bildirilmiştir. Akşehir'de askerlere kışlık hediye teberrularının devam ettiği bildirilmiş, Bartın kazasında askerler için kışlık hediyeler toplanmış, nakdi para da teberru edilmiştir.⁴

Yukarıda görüldüğü gibi askerin sağlığını korumak ve kışın üşümesini önlemek için yurdun dört bir yanında resmî kişi ve kuruluşlarla, Kızılay ve Yardımsevenler Cemiyeti gibi sivil toplum örgütlerinin de katılımı, halkın desteğiyle ve özellikle kadınların organize olmasıyla kışlık yün eldiven, çorap ve fanila toplanmış ve Kızılay vasıtasıyla ilgili komutanlıklara ulaştırılmıştır. Kışlık hediye toplanırken zaman zaman nakdi olarak da yardım yapıldığı da olmuştur. Kasım 1940'ta başlayan bu faaliyet Şubat 1941'e kadar yoğun bir şekilde yürütülmüştür. Ortalama üç ay gibi bir sürede asker için kışlık toplanmış ve makbuz karşılığında teslim edilmiştir.⁴

Kızılay, bu yardımlarıyla askerin sağlığını direkt etkileyecek olan giyim ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Yine Kızılay'ın, bu savaş döneminde ülke savunmasında sıhhi ve insani yardımların yerine getirilmesi için halka rehberlik edeceği ve bağışlarla ihtiyaçların tamamlanmasına çalışılacağı şu ifadelerle duyurulmuştur:

*"Kızılay, İkinci Dünya Harbinde ordular yurdu ve istiklali korurken o cephelerde ve gerilerde kendine birçok vazifeler almak kararındadır. Cemiyet sulh devrinde içtimai hizmetlerin her çeşidini yaparken bu büyük vazifeye hazırlanmayı asla ihmal etmemiştir. Bugünkü harp, cephede geride her erkek ve kadın her yaşta vatandaşı millî cidalin vazifeli bir unsuru yapmıştır. O senelerden beri hazırladığı stoklarını yeni teberrularımızla bir kat daha arttırabileceği gibi bir mücadele hâlinde cephede ve geride sivil olarak alacağımız vazifelere rehberlik edebilecektir. Yeni harpler yalnız cepheleri değil, şehirleri, sokakları, hatta evleri de ateş altına alacaktır. Bu durumda yalnız askerler değil siviller de yaralanıp yakılabilecektir. Bu hakikatleri kavramış bir Türk vatandaşı olarak Kızılay'ın varlığı ile güven duymalıyız."*⁴

SONUÇ

Mevcut iktidarın desteğiyle, vatanseverler tarafından kurulan Kızılay, akli ve tıp bilimini esas alan evrensel bir kurumdu. Milli Mücadele döneminde bağlı olduğu siyasi iradeye rağmen Anadolu hareketini desteklemiş, halk ile milli ordunun birlikteliğine vesile olmuş, belirsizliklerin ve umutsuzlukların insanları sürüklediği bir süreçte kendi yolunu kendisi çizmiş, Cumhuriyetin felsefesine paralel yürüyerek yoluna devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı döneminde dünyanın dört bir yanı topyekûn ateşin içindeyken, Türkiye, savaşan ülke insanların imrenerek baktığı bir ülke olmuştur. Kızılay bu dönemde gerçek bir savaşa girilecekmiş gibi hazırlık yapmış hem ordu hem sivil halkın sağlığını korumaya ve yükseltmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Kızılay'ın faaliyetleri, bir yandan askeri sağlık hizmetlerini desteklerken diğer yandan hem askere moral vermiş hem de halkla askerin bütünleşmesine katkı sağlamıştır.

BİLGİ

Doktora tez araştırmasından derlenmiştir (İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Askeri Sağlık Hizmetleri). 14-16 Kasım 2019'da Maltepe Üniversitesi Marmara Eğitim Köyü İstanbul Asia Marma Otel'de gerçekleşen 8. Uluslararası İslam Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Araştırmayı destekleyen bir kurum yoktur.

KAYNAKLAR

1. Özaydın Z. "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", Türkler Ansiklopedisi, Yayıma hazırlayan: Hasan Celal Güzel, Kemal Kılıç, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.XIII, 2002, s. 689-690.
2. Çapa M. TDV İslâm Ansiklopedisi, Kızılay maddesi, 25. Cilt. S. 544-546 Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kizilay>.
3. Orduda Hizmeti Sıhhiyede Bulunan Zabitan ve Memurun Vakti Seferde Bitaraflık Hakkında Talimat, 18 Teşrinisani 1325, Karakoç Sarkis, Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar, C. 16, 1936, s. 104-108.
4. Seyhun G. Tıp Tarihimizde Askeri Sağlık Hizmetleri, İkinci Dünya Savaşı Dönemi. İstanbul: 2018. Altınbaş Üniversitesi Yayınları. (ISBN: 978-605-2065-09-9)
5. Karal Akgün S. "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti." Middle East Technical University Studies in Development 39.1 2012.
6. Ege R. 100 Yıllık Gülhanemizden Bazı Anılar, 2. Bsk., Ankara, 1998, s. 29.
7. 4119 sayılı "Kızılay Cemiyeti ve Harp ve Afet Vukuunda Onunla Birlikte Çalışmak Üzere Hükümetin Müsaadesile Gelecek Bu Türü Sıhhi ve İnsani Yardım Heyetleri Namına Vürut Edecek Olan Eşyanın Gümrük Vergisinden Muafiyetine Dair Kanun", 25 Eylül 1941, TBMM Kavanin Mecmuası, Devre VI, İçtima 2, C. 22, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 839-840.
8. Özbay K. Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, İstanbul, Yörük Basımevi, C.I, 1976. s. 494-495.
9. "Kızılay Umumi Merkezi'nden, Karyola Alınacak", Vatan, 14 Ağustos 1941, s. 4.
10. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 62, 417.38, s. 1.
11. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 178.234.16, s. 1, 2.
12. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.1.2, 86.22.9, s. 1.
13. Noyan, A. Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız, Ankara, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları 54, Son Havadis Matbaası, 1956, s. 152-153.
14. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 51.337.10, s. 1-12.
15. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.1.2, 89.118.19, s. 1.
16. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 178.231.8, s. 2.
17. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 179.235.28, s. 1.
18. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.1.2, 92.92.1, s. 1-2.

19. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 212.441.13, s. 1-4.
20. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.1.2, 98.38.20, s. 1.
21. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 212.443.14, s. 1-3.
22. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 177.223.17, s. 1-3.
23. Sezgin İ. "1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askerî Yatırımlar", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2009, s. 96-97.
24. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.10, 178.234.12, s. 1-3.
25. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 0.30.18.1.2. 91.65.20, s. 1.
26. Mamak Gaz Maske Fabrikasının Millî Müdafaa Vekâletine Devri Hakkında Kanun Lâyihası ve Sıhhat ve İçtimâî Muavenet, Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/94) Sıra Sayısı: 109 No'lu, TBMM Komisyon Raporu, (4466 sayılı Kanun ile ilgili), 31 Mayıs 1941, s. 1.
27. 4466 sayılı "Mamak Gaz Maske Fabrikasının Millî Müdafaa Vekâletine Devri Hakkında Kanun", 14 Temmuz 1943, TBMM Kavanin Mecmuası, Devre VII, İçtima Fevkalade, C. 25, Ankara, TBMM Matbaası, 1943, s. 641-642.
28. Şen M. "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi", Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Ankara, Genelkurmay ATASE yayınları, 1998, s. 399-400.
29. "İzmir'de Yaralı Mübadelesi Yapılırken Neler Gördüm", Ulus, 12 Nisan 1942, s. 4.
30. İzmir'de Yarın 2709 İtalyan ve 700 İngiliz Esiri Değişilecek, Ulus, 1 Haziran 1943, s. 1.
31. İzmir Limanı'nda Esir Değişimi Dün Sona Erdi, Ulus, 3 Haziran 1943, s. 1.
32. İzmir'de İngiliz-İtalyan Esirlerinin Mübadelesi, Cumhuriyet, S. 6703, 15 Nisan 1943, s. 3.
33. Mekki Said, "Esir Mübadelesi", Cumhuriyet, S. 6707, 19 Nisan 1943, s. 3.
34. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 179.236.1, s. 1, 2.
35. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 179.236.4, s. 1, 2.
36. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10, 179.236.2, s. 1, 2.
37. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01.5.23.10, s. 1-5.